

K obchodným stykom Bratislavy v stredoveku

EVA HAJNALOVÁ

Historické dokumenty, ukazujúce čulý ruch stredovekého mesta nie sú zriedkavé. Málokedy sa v nich však dozvieme o bežných tržných artikloch ako sú poľnohospodárske produkty a remeselná surovina. Doklady o týchto materiáloch je možné získať iba archeologickým výskumom, a to najmä objektov bohatých na organické sedimenty, kde sa sústreďoval odpad remeselných dielní, výrobní, ale aj odpad zo stredovekých kuchýň a hospodárskych zariadení.

123 stredovekých nálezov z Bratislavy pochádzajúcich z X.–XVIII. storočia, paleobotanicky zhodnotených za posledné roky v Archeologickom ústave SAV je dokladom záujmu archeológov aj o netradičné archeologické nálezy, ktoré predstavujú viditeľné ale aj voľným okom nepostrehnuteľné rastlinné zvyšky. Interpretácia ich analýz má platnosť nielen pre botanika, ale nahlodí otázky aj pre historické zdokumentovanie rôznorodej činnosti ľudí.

Archeologické objekty z ktorých rastlinné zvyšky pochádzajú možno označiť ako odpadové jamy s kuchynským odpadom, stredoveké smetiská, odpadové jamy rôzneho druhu, studne, šachty, fekálne jamy, odpadové kanále, sedimenty priekop a sedimenty Dunaja. Z takýchto objektov sa získalo v Bratislave viac ako 50 000 kusov semien a zvyškov plodov zrnín, strukovín, zelenín, ovocia pestovaného aj zbieraného, viniča hroznorodého, exotických rastlín, voľne rastúcich bylín ako aj 150 úlomkov drev. Paleobotanický materiál sa získal preplavovaním hlinitých a ílovitých vzoriek na výskume, ale aj v laboratóriu. Botanicky sme určili okolo 70 rastlinných druhov a rodov.

Sortiment rastlín, ktoré sme z Bratislavy zistili, poukazuje na skutočnosť, že sa nezužitkovávali len rastliny pestované na mieste, ale aj dovážané z blízkeho aj vzdialenejšieho územia a teda zjavne sa jednalo o obchodný artikel.

Získali sme doklady o konzumovaní a obchodovaní s týmto pestovaným ovocím od XIV. storočia: čerešne, višne, slivky, broskyne, orechy, jablká, hrušky, moruše čierne a hrozno. Našli sme aj zbierané ovocie, to sa intenzívne objavovalo od XIII. storočia: čerešne vtáče, drienky, lieskové orechy, trnky, ostružiny, maliny, jahody lesné, baza čierna a baza chabzda. Ako vidíme z vyrátaného zoznamu nie všetky rastliny vyrástli v záhradách a sadoch priamo v meste. Sezónné lesné a hájné ovocie zo svahov Malých Karpát sa dostávalo na stoly mešťanov prostredníctvom tržníc a predávali ho zrejme aj podomoví obchodníci.

Ojedinelú kolekciu tržného ovocia, pochutín a technických rastlín predstavujú exotické rastliny tróпов a subtróпов, v ktorých nálezy v Bratislave sú úplne ojedinelé v európskej paleobotanickej problematike. V krajinách okolo Perského zálivu či už z Ázijskej alebo východo Africkej strany a v stredoveku tiež v severnej Afrike má domovinu ďatľovník obyčajný zistený v Bratislave na smetisku s kuchynským odpadom z XV. až XVI. storočia. Viac ako 200 semienok čierneho korenia pochádza z odpadového kanála z rozhrania XV. a XVI. storočia a z fekálnej jamy zo XVII. storočia. Semienka tohto korenia predstavovali v stredoveku bohat-

stvo, ktoré sa vyvažovalo drahými kovmi. Vlastou čierneho korenia je ďaleká Indomalajzia, podobne ako je to u muškátovníka, ktorého oriešky – zdroj éterických olejov – sa zistili v stredovekom kanáli z rozhrania XV. a XVI. storočia. Použitie tejto rastliny mohlo byť v kuchyniach pri ochucovaní jedál, vín ale aj v medicíne prípadne vo voňavkárstve. Aj tropická a subtropická ryža sa našla v Bratislave vo fekálnej jame zo XVII. storočia. Jej pôvod možno hľadať v Indii, Číne, alebo Malajzii. K dovážaným a v stredoveku čiastočne aj pestovaným rastlinám v strednej Európe patrí figovník obyčajný, ktorého vlastou môžu byť balkánske oblasti, alebo južná Európa. Nálezy jeho drobných semienok sú datované do vrstiev od XIV. po XVII. storočie.

Obchod s cudzokrajnými rastlinami sa mohol sprostredkovať iba cez kupcov na pobreží západnej Európy, či už Portugalsko, Holandsko a neskôr aj Anglia, ktorí jediní mali monopol na dovoz cudzokrajného korenia z východoázijských kolónií. Ovocie z Európy si našlo asi menej komplikovanú cestu na stoly stredovekých mešťanov v Bratislave.

Iné predstavy máme o tropickej tekvicovitej rastline fľaškovci obyčajnom, ktorý sa v posledných rokoch začína pestovať zahrádkármí a vinohradníkmi. Tekvicovitý plod, ktorý býva veľmi variabilný sa v trópoch a subtropoch používa ako nádoba už od praveku. Myslíme si, že sa v stredovekej Bratislave táto rastlina pestovala. Dokumentujú to nálezy semien z XIV. storočia a zo XVII. storočia ale tiež predstavy, ktoré sme si vytvorili o vinohradníctve na základe paleobotanických nálezov. Semená viniča hroznorodého sa nachádzali v každom objekte a nálezy s výnimkou tých objektov v ktorých sme zistili zuhoľnatené zrno a semená strukovín. Množstvo semien viniča dokumentuje historický známy fakt, že malokarpatské vinohradníctvo bolo rozsiahle a Bratislava bola centrom. Podrobná analýza semien hrozna ukázala na tradíciu v pestovaní určitých typov hrozna v 600 ročnom období. 50 % tvarov semien, teda aj určitých skupín odrôd vegetatívne sa rozmnožujúcich rastlín hrozna pretrvalo celé obdobie. V pivničnom hospodárstve sa dobre zužitkovala aj tekvička fľaškovca obyčajného.

Samostatnú kapitolu tvorí drevo, ktoré síce nie je cudzokrajného pôvodu, ale v prostredí stredovekých remesiel v Bratislave je potrebné uvažovať o ňom ako o trhovom artikly. Sortiment drevín predstavuje 14–15 druhov a rodov. Zvyšky rôznych architektúr a predmetov dokumentujú široké uplatnenie remesiel, kde surovinou bolo drevo (kolárstvo, tesárstvo, debnárstvo, tokárstvo, ale aj iné).

Tisícročia osídľovaná a hospodársky využívaná krajina v okolí Bratislavy bola v stredoveku natoľko pozmenená, že pôvodné dubové a lužné pralesy sa nachádzali iba vo vzdialenejšom zázemí mesta. Pôvodný dubový prales bol od nepamäti premieňaný a obrábaný poľnohospodármi. Aj snaha rozširovať vinice v stredoveku sa dotýkala práve tejto časti krajiny. Na svahoch Malých Karpát sa do veľkej výšky tiahli vinice a iba malá časť nad nimi bola zalesnená dubovými lesmi a na vrcholoch hrebeňov vo vyšších polohách, alebo v istej konfigurácii terénu aj bukovými lesmi. Lužný les pôvodný na brehoch Dunaja sa nachádzal iba ostrovkovite. Majetko-právne vlastnícke nároky na lesy, ktoré sú známe z archívnych prameňov pre západné Slovensko už od skorého stredoveku, zohrali tiež významnú úlohu pri získavaní drevnej suroviny. A tak je zrejme na mieste domnievať sa, že ľahko prístupná drevina pre remeselné spracovanie v blízkom okruhu mesta nebola a drevo sa získavalo prostredníctvom obchodu zo vzdialenejších oblastí (najmenej 10 až 15 km).

Stavebné drevo dubové bolo najprístupnejšou drevinou. Bukové drevo, ktoré sme zistili tiež ako zvyšok architektúry, dovážalo sa z väčšej vzdialenosti. Dreviny lipa, javor, hrab sa nachádzali určite na svahoch Malých Karpát spolu s dubom aj bukom. Vo vyšších polohách bukových lesov je možné hľadať aj ďalšie dreviny zo

stredovekých nálezcov a to tis, smrek, pravdepodobne aj jedľu. Borovica sa nachádzala tiež na piesčitých pôdach západne od Bratislavy. V lužných lesoch popri topoľoch a vrbach rástla tiež jelša a breza. Brezy mohli rásť tiež na výslnných polohách s plytkou pôdou stepného charakteru, ktoré v okolí Bratislavy neboli zriedkavé a práve človek intenzívnou činnosťou ich plochy zväčšoval.

Vo výbere suroviny pre výrobu špecializovaného predmetu, ale aj článku architektúry sú zákonitosti. Na stavby, ktoré mali dlhšie vydržať ako príbytky, studne, sa použili dub a buk. Jedľa a smrek, ktoré boli zistené tiež častejšie, sa využili na konštrukciu asi tam, kde bolo potrebné drevo opracovať (diežky nádob, sudov), vydrevenie jám, výroba predmetov. U tisového dreva použitého na výrobu lyžíc sa dobre využili vlastnosti ako tvrdosť, malá zosychavosť, pružnosť. Predmety aj po častom umývaní sa nelámali a neodlupovali sa.

Problémov, ktoré z analýzy rastlinných zvyškov pre spoluprácu archeológov a paleobotanikov vznikli je niekoľko.

Súbor archeologických objektov po paleobotanickej analýze možno rozdeliť na dve výrazne sa od seba odlišujúce skupiny a to bohaté na druhový sortiment rastlín a chudobné. K bohatým patria humózne vrstvy rašelínovej povahy, aj keď sú dnes už vysušené (fekálna jama, odpadový uzavretý kanál, odpadová jama s vysokou hladinou spodnej vody, niektoré studne pravdepodobne tie, ktoré sa nečistili, prirodzené sedimenty priekop a riek) v nich sa pohybuje počet druhov rastlín okolo 30–40. Chudobnejšiu skupinu tvoria objekty, ktoré ani v čase funkcie nevytvárali podmienky pre prirodzenú karbonizáciu, to znamená nebol v nich zamedzený prístup vzduchu a chýbala aj voda voľná, alebo organicky viazaná. Ako príklad možno uviesť smetiská, alebo jamy s kuchyňským odpadom v ktorých je okolo 15–20 druhov. Tu sa uchovali iba tuhé sklerenchymatické pletivá rastlín (kôstky, škru-piny).

Sortiment rastlín a kombinácie rastlinných druhov sú úzko viazané na pôvodnú funkciu objektu a jeho postavenie v sídelnom útvere stredovekého mesta. Úplne rozdielne rastliny možno nájsť v sedimente rieky v porovnaní so sedimentom priekopy. Rieka priniesla a uložila zvyšky rastlín z rôznych spoločenských či už lesných, lúčnych, poľnohospodársky obrábaných pozemkov zatiaľ čo priekopa má semená iba z blízkeho okolia a to okraje brehov, chodníky, prípadne záhrady a voľné priestranstva ak sa nejaké v jej blízkosti nachádzali. Rozdielny sortiment je vo fekálnej jame s uzavretou konštrukciou, ktorú sme analyzovali v porovnaní s objektami takto označenými na iných stredovekých lokalitách v Československu, kde pretože boli iba jednoduchej konštrukcie mali prístup nafúkané semená v dvorov, záhrad a chodníkov. Iný sortiment je na kuchyňskom smetisku ako v odpadovej jame pri špecializovanej výrobe (výrobňa vín alebo muštov).

A teda ak chceme zodpovedať problematiku fytoecografie v určitom období na určitom území musíme zohľadňovať aj tieto skutočnosti. Musíme si byť vedomí, že iba komplex rozdielnych objektov môže vyriešiť problematiku do šírky.

Skúsenosti z analýz ďalej ukázali, že nestačí odobrať iba jednu priemernú vzorku z objektu ktorého obsah je niekoľko m³, ale je potrebné vyberať systematicky v malých kolekciami v priestorovej stratigrafii jednotlivé vzorky, ktoré sa v laboratóriu po analýze zhodnotia buď samostatne, alebo sa zhrnú pod jeden spoločný nález tzv. nálezový komplex.

Niektoré paleobotanické nálezy môžu v rámci diskusie pomôcť riešiť otázky účelu, funkcie objektu. Napríklad. Úplne uzatvorená fekálna jama. Podľa prvých poznatkov sa zdalo, že ide o zásyp kamenno-tehlovej pivničky. Po analýze a stratigrafickom rozmiestnení drev v horných vrstvách sa ukázalo, že obsah bol pôvodne riedky. Dokumentom funkcie objektu sú tiež nálezy machov a útržky textílii ako doklad hygienickej vymoženosti XVII. storočia. O podobnej funkcii sa dá uvažo-

vať aj pri uzatvorenom kanáli. Obsahuje 50–70 % (podľa rôzne zvolených kritérií) spoločných rastlinných druhov ako fekálna jama.

Problémov, ktoré by bolo možné uviesť je ešte viac. Najdôležitejším však zostáva získavanie paleobotanického materialu priamo počas archeologických výskumov a tomu je potrebné venovať zvýšenú pozornosť v nasledujúcich rokoch.